

De rol van filosofie in het secundair onderwijs – deel 2

Peter Michielsens

Nieuwe uitdagingen voor het secundair onderwijs

MEN KAN (MOET) ZICH AFVRAGEN of er m.b.t. het secundair onderwijs aanwijzingen zijn die een pleidooi voor filosofie en/of meer kritische reflectie binnen de context van burgerschapsvorming rechtvaardigen. Beide vragen /opties mogen m.i. niet verward worden.

Filosofie binnen het basiscurriculum

Vooreerst is er de algemene vraag of op het niveau van het basiscurriculum binnen het secundair onderwijs ruimte moet vrij komen voor een verplicht vak filosofie. Het antwoord op deze vraag moet benaderd worden vanuit de algemene kerndoelstellingen (de missie) van het secundair onderwijs. Zoals ik al eerder stelde, lijkt het mij – in de context van de huidige indeling in onderwijsvormen – zinvol om positief te antwoorden m.b.t. het algemeen secundair onderwijs en voorzichtig positief m.b.t. tot het technisch secundair onderwijs.

Wat de invulling van een apart vak filosofie betreft, verwijs ik naar het standpunt dat de vier Vlaamse vakgroepen hierover hebben uitgewerkt samen met VEFO, en waarover collega Herman Lodewijckx het verder zal hebben.

Verwijzend naar enkele uitgangspunten in de nota 'Mensen doen schitteren' van Pascal Smet (een eerste oriëntatienota met het oog op een hervorming van het secundair onderwijs), kunnen we stellen dat filosofie meer dan ooit (en in ieder geval in de gewijzigde leeromgeving van vandaag) een essentieel vak zou moeten zijn voor leerlingen met voldoende vermogen tot abstraheren.

In die oriëntatienota worden twee argumenten voor vernieuwing van het secundair onderwijs aangehaald, die m.i. onrechtstreeks ook als argumenten voor filosofie/FMKJ kunnen aangehaald worden.

Ik verwijs naar de argumentatie i.v.m. nieuwe kennis vanuit hersenonderzoek waarbij duidelijk wordt hoe bij pubers (dé leeftijdsgroep van leerlingen secundair onderwijs) een goed ontwikkelde cognitieve

capaciteit staat tegenover een onvolwassen emotioneel vermogen. Die spanning zet onderzoekers aan tot de stelling dat te definitieve keuzes best vermeden dienen te worden. Om diezelfde reden zou ik durven stellen dat zeker deze jongeren nood hebben aan instrumenten en referentiepunten die hen in hun zoektocht naar evenwicht tussen emotie en cognitie kunnen helpen.

Verder verwijs ik ook naar het pleidooi dat in dezelfde nota wordt gevoerd voor nieuwe vormen van leren en naar de betekenis die gegeven wordt aan digitalisering en beeldcultuur. Zo beklemtoont de nota het belang van zelfregulering in het leerproces: leren wordt in toenemende mate een kwestie van de leerder die zelf actief omgaat met kennis en informatie.

Filosofie versus burgerschapseducatie

Bij recent internationaal onderzoek – ICCS: International Civic and Citizenship Education study¹ – werd onderzocht in welke mate jongeren via het onderwijs voldoende werden voorbereid op hun rol als jongeren: beschikken over voldoende vaardigheden en kennis, welke grondhoudingen en gedragingen kenmerken hen in onze complexe multiculturele samenleving.

Het onderzoek werd in 38 landen of regio's gevoerd en resulteert voor Vlaanderen (maar ook voor Nederland) in een veeleer ontluisterend beeld.

Zo benaderen onze leerlingen de rol van een goede burger (stemmen, respect voor overheid) eerder passief en vinden ze actieve politieke participatie en betrokkenheid als minder belangrijk. Op het vlak van deelname aan schoolactiviteiten die gerelateerd kunnen worden aan burgerschap (bijv. deelname aan debatten, inzet en betrokkenheid bij leerlingenraad) scoort Vlaanderen erg laag: alleen Luxemburg en Nederland doen het nog minder goed. Onze leerlingen hebben ook niet de perceptie dat het klasklimaat erg open is: ze voelen zich niet aangemoedigd om eigen meningen te verkondigen of... te vormen, ze worden niet aangemoedigd om te discussiëren over tegengestelde meningen. En ook het vertrouwen in de instellingen is erg laag in vergelijking met het vertrouwen dat leeftijdsgenoten in andere landen hebben. Een laatste opvallend resultaat betreft het geloof dat onze leerlingen hebben in democratische waarden: Vlaanderen en Nederland scoren hier

het laagst. Dit korte overzicht is helemaal niet volledig, maar geeft wel voldoende aan dat er iets aan de hand is: ondanks eindtermen burgerzin, ondanks een lange traditie van projectwerking voor derde wereld of kansarmen in eigen omgeving, ondanks juridische kaders voor inspraak en betrokkenheid op school... toch leidt dit niet tot het beeld van warme, sociaal-politiek betrokken en geïnteresseerde leerlingen.

Vanuit sociologische hoek werd een poging ondernomen om verklaringen te vinden voor onze slechte positie. De resultaten van die poging zijn niet publiek verspreid. Ze werden enkel mondeling beknopt toegelicht door M. Elchardus op een studiedag in Brussel op 20 november.

Elchardus stelde o.m. dat er geen duidelijke verklaring kan gevonden worden in het feit dat zwakscorende landen zoals Vlaanderen geen apart vak 'burgerschapsvorming' inrichten. Ook bij de sterk scorende landen zijn er immers landen waar zo'n apart vak niet bestaat.

Of dit ook automatisch tot de conclusie mag leiden dat filosofie als apart vak – vanuit dit perspectief van burgerschapsvorming – een overbodig vak zou zijn, lijkt me wat te kort door de bocht.

De houding, de kennis en de betrokkenheid van onze jongeren m.b.t. hun burgerschap en hun burgerschapsbeleving zijn m.i. afhankelijk van een complex van enerzijds maatschappelijke kenmerken en anderzijds de wijze waarop ons onderwijs (structureel en inhoudelijk) omgaat met die kenmerken. Op dit vlak kunnen we er niet omheen dat in het secundair onderwijs weinig expliciete aandacht wordt gegeven aan burgerschapsvorming: op het vlak van kennisverwerving wordt een historische benadering en verklaring in eerste instantie als voldoende beschouwd, op het vlak van het vormen van waardebewustzijn wordt eerder onoverzichtelijk en vooral impliciet gerekend op levensbeschouwelijke vorming en op 'losse' schoolprojecten.

Binnen het curriculum ruimte maken voor een filosofische reflectie én leerlingen leren om 'filosofisch' de werkelijkheid en de wereld te benaderen kan m.i. zeker bijdragen tot 'meer bekwame' jongeren: leerlingen met een kritische attitude, tegelijk bekwaam om op een doortastende en bewuste wijze een plaats in de eigen omgeving in te nemen.

Filosofie en levensbeschouwing

Probleemstelling

Dit brengt ons tot de niet te ontwijken vraag in welke relatie filosofie geplaatst kan worden tegenover de vakken die specifiek de levensbeschouwelijke vorming van jongeren voorop stellen. De verleiding is bijzonder groot om – om tal van zinvolle redenen overigens – de problemen m.b.t. de organisatie van de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs vanuit één discours

over filosofie en levensbeschouwing te benaderen. Het regeerakkoord van de huidige Vlaamse regering bevat aanwijzingen in die richting: 'Om – naast de huidige keuzemogelijkheden binnen het officieel onderwijs – een gezamenlijk aanbod levensbeschouwing mogelijk te maken, zal ik de vrijwillige samenwerking tussen de aanbieders van levensbeschouwelijke vakken stimuleren.' Sommigen beginnen te dromen van één vak dat zal toelaten aan de leerling om kennis te maken met de verschillende levensbeschouwingen. Tegelijk zou in dit vak dan plaats gemaakt kunnen worden voor het leren 'filosoferen' en voor het kennis nemen van filosofische inzichten m.b.t. de grote levensvragen en m.b.t. morele grondslagen.

Ik heb grote bezwaren tegen dergelijke eenheidsbenadering en tegen een veralgemeende aanvaarding van het principe van zo'n uniek levensbeschouwelijk vak. Mijn bezwaren zullen aantonen op welke wijze ik filosofie en filosofisch redeneren wél een plaats wil toekennen binnen het secundair onderwijs.

Levensbeschouwelijke vorming in het onderwijs als zinvolle maatschappelijke keuze

Behouden we een apart vak per levensbeschouwing
Een eerste belangrijke vraag die we ons moeten stellen betreft de zinvolheid van levensbeschouwelijke vorming op het niveau van het secundair onderwijs. Ongeacht de grondwettelijke beschouwingen die omtrent vrijheid van onderwijs (en de gevolgen daarvan voor het statuut van de levensbeschouwelijke vakken) gevoerd kunnen worden, kunnen we alleen maar vaststellen dat onze samenleving (via haar parlementaire emanatie) ervoor geopteerd heeft alle leerlingen zowel in basis- als in secundair onderwijs te confronteren met één (vrij te kiezen) levensbeschouwelijke cursus. In het vrij onderwijs zit die keuze eigenlijk vervat in het statuut van de school (en de 'consument' kan dus normaliter geen andere keuze maken), in het officieel onderwijs kiest de ouder/leerling voor één van de erkende levensbeschouwelijke cursussen. Het vroegere neutrale statuut van niet-confessionele zedenleer is, ingevolge een aantal arresten van de Raad van State, al lang niet meer erkend als volwaardig neutraal. Daarom kan men er nog altijd voor opteren om vrijgesteld te worden van een levensbeschouwelijke cursus (wat overigens tot organisatorische problemen aanleiding geeft).

Op het moment dat ernstig nagedacht wordt over een grondige hervorming van het secundair onderwijs moet m.i. de vraag fundamenteel gesteld worden of levensbeschouwelijke vorming via een apart vak in de basisvorming gewaarborgd moet worden! Die vraag overschrijdt evenwel de context van de discussie die vandaag aan de orde is m.n. de discussie over de plaats van filosofie en 'filosoferen' in het secundair onderwijs. Laat het wel duidelijk zijn dat we geen voorstander zijn om de discussie over 'filosofie' als apart vak te koppelen aan de discussie over een alternatief voor de levensbe-

schouwelijke vakken (of voor een nieuw multilevensbeschouwelijk vak). De vermenging van beide discussies doet het authentieke discours over filosofie binnen het secundair onderwijs onrecht aan. Ongeacht de discussie over filosofie als vak, zal de Vlaamse gemeenschap via de parlementaire besluitvorming duidelijk moeten maken of zij levensbeschouwelijke vorming überhaupt zinvol vindt als onderdeel van het basiscurriculum waarmee alle leerlingen van het secundair onderwijs geconfronteerd worden. Wat ook deze uitspraak zal inhouden, zij kan niet tegelijk een uitspraak zijn over filosofie als apart vak (of over FMKJ als methode).

Sociale argumenten tegen het huidige systeem

Op grond van sociale motieven zou men een verplicht specifiek levensbeschouwelijk vak in vraag kunnen stellen. De gesecculariseerde samenleving hoeft zich niet in te laten via haar openbare of gesubsidieerde instellingen met levensbeschouwelijke vorming! De consequentie van zo'n radicale keuze lijkt me dan wel te zijn, dat de overheid ook t.a.v. het vrij katholiek onderwijs haar engagementen m.b.t. de organisatie en betoelaging van katholieke godsdienstlessen intrekt. Mocht men bovendien toch betoelaging voorzien voor godsdienst in katholieke scholen, dan dreigt m.i. een grondwettelijk conflict: hoe dan de rechten van bijv. moslims gelijke kansen geven?

De vraag is evenwel of deze optie de juiste is. Is de Franse laïcité te verkiezen boven onze multilevensbeschouwelijke benadering?

Onderwijskundige en organisatorische motieven voor een uniek multilevensbeschouwelijk vak

Vanuit een tweede benadering – een onderwijskundig-organisatorische – pleit men voor een alternatief waarbij leerlingen via een uniek multilevensbeschouwelijk vak kennis nemen van de verschillende levensbeschouwingen. Een fundamenteel bezwaar tegen een dergelijke optie heeft te maken met de eenzijdigheid die tijdens het onderwijsproces noodzakelijk zal zijn. In tegenstelling tot een competentieontwikkeland onderwijs (waar men in het kader van de hervorming secundair onderwijs voor pleit) kan zo'n multilevensbeschouwelijk vak enkel kennisgericht uitgewerkt worden. Het lijkt me didactisch-pedagogisch geen correcte doelstelling leerlingen voor te bereiden op een zelfstandige keuze voor een levensbeschouwing op de loutere basis van verworven kennis over een levensbeschouwing. Want meer dan kennisoverdracht kan bezwaarlijk haalbaar geacht worden in zo'n uniek vak.

Ontwikkelingspsychologische argumenten voor een genuanceerd antwoord

Ik pleit daarom voor een derde benadering: een ontwikkelingspsychologische. De essentie van onderwijs heeft immers alles te maken met het begeleiden van

de groei, de ontwikkeling van jongeren. Zoals al eerder gesteld moeten we er rekening mee houden dat de modale jongere bij de aanvang van het secundair onderwijs nog niet bekwaam is om zelfstandig een onderbouwde levensbeschouwelijke keuze te maken. Cruciaal in het vormingsproces bij deze jongeren staat hun groei van een onvolwassen naar een volwassen emotioneel vermogen. Het is m.i. bijzonder riskant om de cognitieve capaciteiten van deze jongeren (die in tegenstelling tot hun emotionele al wél goed ontwikkeld zijn) als voldoende waarborg en argument te hanteren bij een pleidooi voor de vervanging van een geprofileerd levensbeschouwelijk vak door een 'neutraal' kennisgericht multilevensbeschouwelijk vak. Juist in deze belangrijke ontwikkelingsfase moeten we er zorg voor dragen niet alle heil te verwachten van die goed ontwikkelde cognitieve capaciteit. Die cognitieve capaciteit kan weliswaar als waarborg gehanteerd worden bij de discussie over een aparte plaats voor filosofie in het secundair onderwijs. Het onvolwassen emotioneel vermogen daarentegen pleit veeleer ten nadele van een vroegtijdige vervanging van een levensbeschouwelijke cursus door een uniek vak filosofie.

Een eigen plaats voor filosofie en voor filosoferen binnen een complex secundair Onderwijs

DIT BRENGT ME STILAAAN TOT een duidelijke maar tegelijk een genuanceerde stellingname m.b.t. filosofie en/of FMKJ op het niveau van het secundair onderwijs vanuit een dubbele invalshoek: het ontwikkelen van of bijdragen tot de ontwikkeling van een zelfstandig kritisch vermogen bij de jongeren én het bijdragen tot volwaardige burgerschapsvorming van de 12-18 jarigen.

Op basis van de elementen die ik hiervoor heb aangebracht, is het mogelijk via een aantal stellingen duidelijk te maken op welke wijze filosofie binnen het secundair onderwijs een plaats kan krijgen en in welke mate filosofie kan bijdragen tot meer burgerschapseducatie.

Burgerschapseducatie als uitdaging en filosofie als voorwaarden voor de ontwikkeling van het kritisch-reflectief vermogen

Er bestaat geen twijfel over dat het secundair onderwijs moet bijdragen tot de volledige ontplooiing van de jongere. Deze begeleiding van kind/puber moet resulteren in een jonge volwassene die over een aantal basiscompetenties (sleutelcompetenties/key competences) beschikt die hem moeten toelaten actief deel te nemen aan het maatschappelijk leven. We voeden jonge mensen op die morgen betekenis zullen hebben voor hun omgeving, voor de samenleving waarin ze vertoeven, voor de cultuur en de culturele tradities waaraan ze participeren.

Filosofie, onderwijs
en burgerschap

Peter Michielsens

Het bevorderen van een optimale (maximale) ontwikkeling van het kritisch reflectief vermogen moet vanuit dit opvoedingsperspectief meer expliciet worden bevorderd. Vakoverschrijdende projecten kunnen daartoe bijdragen. Maar het getuigt van grote naïviteit te menen dat daarmee voldoende garanties voor deze ontwikkeling van het kritisch-reflectief vermogen worden geboden. Deze goedgegelovige houding reduceert dit vermogen tot een secundaire doelstelling.

Het confronteren van jongeren (ook al op jeugdige) leeftijd met een meer filosofische benadering van of vraagstelling m.b.t. onze samenleving, onze politieke verantwoordelijkheden, onze noodzakelijke betrokkenheid bij de samenleving via de vakken en (waar dit voor de leerling intellectueel haalbaar is) via een apart vak 'filosofie' zal de jongere in staat stellen om op steeds meer zelfstandige wijze standpunten in te nemen.

Een discussie ten gronde over de wijze waarop burgerschapseducatie als noodzakelijke ambitie m.b.t. het secundair onderwijs wordt gerealiseerd, moet meer dan ooit gevoerd worden.

Meer aandacht voor kritische reflectie en voor filosofische vragen.

Het bijdragen tot de ontwikkeling van het kritisch-reflectief vermogen bij jongeren moet in een breder kader passen dan in dat van burgerschapseducatie of van levensbeschouwelijke vorming.

Bij een herziening van de eindtermen voor de vakken van de basisvorming, moet op een systematische wijze onderzocht worden of er ook aandacht gaat naar de kritische reflectie op het vak zelf. Zonder te vervallen in een volwaardige wetenschapsfilosofische benadering van de vakken, toch kunnen in de zgn. algemene vakken vragen behandeld worden m.b.t. het achterliggend denkpatroon en m.b.t. ethische relaties. Deze aanpak van vakken, waarbij vragen ten gronde worden geformuleerd, vergt voldoende bewaamde leerkrachten (zie verder). Bovendien kan men zich afvragen of de versnippering van vakken (zeker in de eerste graad) wel zo'n goede zaak is: zou het niet eerder aangewezen zijn verwante vakken te clusteren. Zowel vanuit het standpunt van leerlingenbegeleiding (inz. het ontdekken van zijn talenten) als vanuit het standpunt van een meer kritische benadering van vak-kennis is het zinvol het overlappende curriculum te herdenken zodanig dat meer gegroepeerde kennis tegelijk ook meer diepgaand kan benaderd worden.

In de derde graad van ASO en van Theoretisch-technische richtingen in TSO moet filosofie als vak een plaats krijgen op het niveau van de basisvorming

Het is de overtuiging van velen – ook in de scholen zelf – dat filosofie voor een specifieke leerlingengroep in de derde graad van het secundair onderwijs een aparte plaats moet krijgen in het curriculum. In concreto ge-

loof ik dat alle richtingen die doorstroming naar academisch hoger onderwijs als doelstelling vooropstellen, al hun leerlingen verplicht een eerste introductie in het echte wijsgerig denken moeten aanbieden. Dit betekent dat voor deze richtingen filosofie als vak van de basisvorming wordt opgenomen. Na mij zal hierover een duidelijker standpunt worden toegelicht vanwege VEFO. Daarbij zal ook ingezoomd worden op de inhoud die in dergelijk vak kan gebracht worden.

Wat de richtingen betreft die veeleer doorstroming naar niet-academische richtingen vooropstellen (sommige huidige ASO-richtingen en alle technisch-theoretische richtingen in het TSO en alle KSO-richtingen) moet per studierichting onderzocht worden of een opname van een zuiver vak filosofie binnen het specifieke opleidingsonderdeel zinvol en gewenst is. Ik pleit niet voor een veralgemeende invoering van filosofie voor dergelijke richtingen.

M.b.t. de levensbeschouwelijke vakken is het nodig werk te maken van 'generieke' eindtermen. Dit moet leiden tot transparantie en moet de verwarring tussen levensbeschouwelijke vakken en filosofie voorkomen

M.b.t. de levensbeschouwelijke vakken is het vandaag volledig onduidelijk welke 'generieke' doelstellingen deze vakken onderling verbinden. De discussie over een zinvolle plaats voor levensbeschouwelijke vakken kan pas gevoerd worden als op een generieke wijze (i.e. vanuit een omvattend perspectief geldend voor alle levensbeschouwingen) duidelijk wordt afgebakend tot welke competenties jongeren worden voorbereid via deze vakken.

Zoals competenties nooit eenzijdig via één vak verworven worden, maar veeleer resultaat zijn van een ontwikkelingsproces dat door meerdere vakken gedragen wordt, zo ook zullen de kerndoelstellingen die vooropgesteld worden via het vak filosofie deels complementair zijn aan deze generieke doelstellingen die via levensbeschouwelijke vakken worden nagestreefd.

Er is nood aan verdere investeringen vanwege de overheid in zowel training van leerkrachten tot zgn filosofische gespreksleiders als aan nascholing voor vakleerkrachten filosofie

Het is mijn persoonlijke overtuiging dat het secundair onderwijs nood heeft aan leerkrachten die bekwaam zijn om met hun leerlingen een zgn. 'filosofisch' gesprek te voeren. Het is bovendien mijn overtuiging dat goede vakleerkrachten niet alleen technisch het eigen vakgebied moeten beheersen, maar dat zij ook bekwaam moeten zijn om het eigen vak inhoudelijk-kritisch een betekenis te geven binnen een ruimere sociale en wetenschappelijke omgeving. Het ligt dan ook voor de hand dat in de initiële lerarenopleiding 'filosofie' (verder concreet af te bakenen) als plichtvak zou opgenomen worden. Mochten alle leerkrachten over een minimale

(of: voldoende) filosofische vorming beschikken, dan zou het streven van onderwijskundigen naar een meer competentie-ontwikkeld onderwijs een meer haalbaar ideaal worden. Het eigene van competentie-ontwikkeld onderwijs is er immers in gelegen dat louter kennistheoretische overdracht verbreed wordt tot overdracht van vaardigheden, waarden en attitudes. Waarden en attitudes bijbrengen bij jonge mensen vergt een meer open attitude van de leerkracht zelf tegenover zijn vakdomein. Een voldoende filosofische basis zal hem in staat stellen die openheid ook op een professioneel en wetenschappelijk verantwoorde wijze na te streven.

Omdat we er nu eenmaal moeten van uitgaan dat die filosofische bagage slechts in beperkte mate aanwezig is bij de meeste huidige leerkrachten (wie kan hen dat kwalijk nemen?) is het m.i. dan ook nodig dat de overheid middelen ter beschikking stelt om aanvullende vorming te kunnen aanbieden. De universiteiten zouden in samenwerking met de pedagogische begeleidingsdiensten voor inhoudelijke ondersteuning kunnen zorgen. De begeleidingsdiensten zouden van hun kant de eerder didactische consequenties voor hun rekening kunnen nemen.

Besluit

JUIST 40 JAAR GELEDEN VERLIET IK als jonge afgestudeerde van dit eerbiedwaardig instituut de universiteit. Bijna 40 jaar van mijn leven heb ik me – met vallen en opstaan – ingezet voor onderwijs: als practicus, als beleidsverantwoordelijke op schoolniveau, als beleidsverantwoordelijke op het niveau van de Vlaamse gemeenschap. Al in 1990 werd ik geconfronteerd met de vraag van wijlen Jos Decorte om filosofie als volwaardige discipline binnen het secundair onderwijs een plaats te geven. Zijn vraag is mij altijd bijgebleven. Geleidelijk – en vooral dank zij heel veel inzet van anderen – kon die vraag op de onderwijsagenda geplaatst worden. Soms wordt die plaats wat prominenter (bijv. als er vragen gesteld worden bij de zinvolheid van levensbeschouwelijke vorming, of wanneer er knelpunten worden gedetecteerd m.b.t. burgerschapseducatie). Heel dikwijls blijft de discussie over filosofie en filosoferen in de schaduw van belangrijker geachte thema's van de onderwijsagenda. Het is mijn overtuiging dat de hervormingsplannen van de regering m.b.t. het secundair onderwijs een unieke kans bieden om eindelijk het gesprek ten gronde te voeren met de beleidsmensen. Om dat gesprek ten gronde kansen te geven, zal heel veel steun nodig zijn, vooral van de academische wereld. Ik hoop dat deze studiedag een stimulerende invloed zal hebben en dat we mekaar over enkele jaren tevreden opnieuw kunnen ontmoeten op een studiedag over de wijze waarop filosofie in het secundair onderwijs feitelijk werd ingevoerd.

Noot

1 Saskia DE GROOF, Mark ELCHARDUS, Eva FRANCK, Dimokritos KAVADIAS: 'International Civic and Citizenship Education Study (ICCS). Vlaanderen in ICCS 2009'. Vlaams Ministerie van Onderwijs & Vorming, november 2010.

Berichten

5^e Internationale FMKJ-Masterclass te Gent

De vijfde (feest)editie van de internationale FMKJ-Masterclass (FMKJ = Filosoferen Met Kinderen en Jongeren) te Gent wordt op donderdag en vrijdag 8 en 9 maart 2012 gehouden. Plaats: Zebrastraat 32/001, B-9000 Gent. Het programma wordt in september 2011 bekend gemaakt.

Masterclass Stichting Thomas More

De 5^e masterclass *Wijsbegeerte en levensbeschouwing* van de Stichting Thomas More vindt plaats van 22 tot en met 26 augustus 2011 in Utrecht. Het onderwerp van dit jaar is: *De ontdekking van het innerlijk. Actualiteit van Augustinus*. Meer informatie over lezingen, sprekers en prijs zie website www.thomasmore.nl

Basisopleiding Filosofie in de praktijk

In februari 2011 is op de ISVW (Internationale School Voor Wijsbegeerte) in Leusden (Utrechtse Heuvelrug) een basisopleiding *Filosofie in de praktijk* gestart. Vanwege de grote belangstelling start op zaterdag 24 september een nieuwe groep. Deze opleiding vindt op 10 zaterdagen in 2011-2012 plaats. De bijeenkomsten zijn ook los te volgen. O.a. komt aan de orde: socratische gespreksvoering, stoïcijnse levenskunst, filosoferen met kinderen en jongeren, filosofisch consult en filosoferen in organisaties. Daarnaast bestaat de mogelijkheid deze basisopleiding te combineren met een beroepsopleiding *Filosoferen met kinderen en jongeren*, die wordt gegeven door docenten van het Centrum voor Kinderfilosofie. Hoofddocent van de beroepsopleiding is drs. Ed Weijers. De deelnemers aan de beroepsopleiding blijven daarvoor dezelfde weekeinden de zaterdagavond en de zondag.

Informatie en aanmelding: <http://www.isvw.nl>, tel: 00 31 (0)33-465 0700.

Subredactie:

Drs. P.IJ. de Wind
Tramstraat 46
NL-5611 CR Eindhoven
p.wind49@upcmail.nl

Drs. Peter Visser
Elisabethstraat 10
B-2550 Kontich
peter.visser@telenet.be